

CİLT 2

YAZ 1415/1994

SAYI 2

**İSLÂMÎ
SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

inkılâb

İslâmî Bilim: Formel Bir Disiplin Teşekkülü*

*Sirâc Hüseyin***

“İslâmî bilim” tabiri ilmî araştırma ve geliştirmelerde epistemolojik bir kaynak teşkil eden ve tek tanrılı dinler içinde benzersiz bir kavram olan tevhîdin tarif ve teyidinin ilmî bir yolu olarak tanımlanabilir. Bilim tabiri burada eşyaya sistematik bir nazarla bakmak, başka bir ifadeyle, hem bilgi felsefesi hem de ampirik metodoloji mânâsında kullanılmıştır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde bilim ontolojiden epistemolojiye, kozaliteden kozmolojiye, tabiat bilimlerinden teknolojiye kadar beşerin bütün araştırma çabalarını içine alır. Bu arada tevhîdin metafizik tarifine dayalı aksiyomatik uygulaması dışında bu kavramın ilmî olarak tahlil ve tahkik edilmediği de söylenebilir.

Özellikle bilgideki gelişmelerin tahlili ile uğraştığında, bu aksiyomatik uygulama, muayyen epistemolojik soruların ortaya çıkmasına yol açar. Uygulama için, tahlilin üzerine bina olunduğu tevhîd mutlak kazıyyesi ilmî olarak tarif edilip münakaşası yapılmadıkça bu durum beklenmelidir. Dahası, bu kavramın ilkin kendi kendini ilmî olarak teyidi sağlanmadan tevhîd temeline dayalı ilmî bir ortam kurulamayacağından, mesela bilgi birikimini seküler unsurlarından temizlemek ve *tevhîdî* bir çerçeve içersinde yeniden inşâ etmek için tevhîdin aksiyomatik uygulaması da gerçekleştirilemez. Epistemolojik açıdan bakınca, Müslümanların çeşitli ilimlere katkı ve hizmetlerinin ilmî (scientific) olmaktan çok hissî

* Sirajul Husain, “Islamic Science: The Making of a Formal Intellectual Discipline,” *AJISS*, Vol. 10, No. 3 (Fall 1993), ss. 305-311.

** Sirâc Hüseyin Ohio, Cleveland'daki İslâmî Araştırma ve Geliştirme Konseyi üyesidir.

(sentimental) olma temayülü taşıdığını görüyoruz.

İslâmî bilim geliştirme ihtiyacı, seküler olarak tanınan modern bilim adamlarının çoğunun Yaratıcı'nın varlığı meselesinden şuurlu bir şekilde kaçınmaları vakıyasından da kaynaklanmaktadır. Bu kaçınma onların böyle bir kavramın tecrübî olarak tahkik ve isbat edilemeyeceği kanaatini taşımalarının neticesidir. İşte bunun için ilkin İslâmî tektanrıcılığın seküler olmayan bir tahkikini sağlamak daha da gereklidir.

İlginçtir ki, modern dünyanın hastalıkları onun tatbikî ilimler ve teknolojiyle daha önce gerçekleştirdiği abidevî ölçüde başarılı (zihnî) meşguliyetine bağlanabilir. Kâinata bir Yaratıcı'nın varlığının ontolojik olarak gerekli (*Vâcibu'l-vucûd kıyâmen bi-nefsihî.*) olduğunun peşinen reddi, onun epistemolojik idrak ve firasetinin bu kat'î başarı vasıtasıyla geniş ölçüde tahrip ve tenkise uğradığına bir misal teşkil eder. Bilgide ilerlemesine rağmen epistemolojik idrak ve firasetinin tefessüh etmesinin bir neticesi olarak insanoğlunun sekülerizme baş eğmeye meyilli durumda bulunduğu vakıyası Peygamber'e en müessir biçimde beyan olunmuştur. "O kalem ile öğretmiştir. İnsana bilmediği şeyleri öğretmiştir. Sakın! İnsan elbette azar. Kendini ihtiyaçtan kurtulmuş görünce." ('Alâk sûresi [96]: 4-6).

İşte bu epistemolojik tahrip, önerilen İslâmî bilim disiplininin oluşturulmasını ve geliştirilmesini zarurî kılmaktadır. Onun ana hedefleri, modern zamanlardaki bu epistemolojik çöküşü tersine çevirmek ve aynı zamanda *tevhîdî* Yaratıcı'nın varlığının ontolojik zorunluluğu çerçevesine yerleştirmek ve sonra da bunu ilmî isbatla güçlendirmektir.

Bilim ancak ontolojik sezgiler ve epistemolojik sağlamlık vasıtasıyla ilerler. Bunun örneğini Newton fiziğini Euclid geometrisine dayanan atıl referans çerçevesinden kurtararak yeniden inşa ile ve mutlak zaman ve mutlak mekan kavramları ile Einstein vermiştir (Einstein, 1955). Bilim, insan zihninin gerçekliğin tam anlamıyla karşı karşıya anlamlı bir şekilde işlediği yegâne düstur olduğu için, bilimsel incelemeye amade bir teolojiyle karakterize olmayan herhangi bir din, ciddiye alınamaz. Bilim realiteyi anlama karşısında insan zihninin içinde işlediği yegâne anlamlı çerçeve (mode) olduğundan, ilmî araştırmaya yol veren bir teoloji tarafından tavsif olunmayan herhangi bir din ciddiye alınamaz. İslam bu ihtiyacı Kur'ân'da belirtildiği gibi, Müslümanları sürekli olarak düşünmeye, tartmaya ve zandan kaçınmaya teşvik ederek karşılar.

Belli bazı ciddi ontolojik ihmallerde bulunduğu ve aynı derecede ciddi epistemolojik yanılgılar sergilediği için modern dünyanın bu anlamda bilimsellikten uzak olduğu düşünülebilir. En belirgin örnek, uygun hiçbir ampirik ve bilimsel kanıt sağlayamadığı halde kainatın Yaratıcı'sı kavramını reddetmesidir. Çeşitli

bilimsel disiplinlerdeki önde gelen otoritelerin yakınlarda yaptığı bir inceleme, modern dünyanın bu zaafına tanıklık eder (Rayl ve McKinley, 1991).

İslâmî bilimin amacı, Yaratıcı'nın varlığına delâlet eden ontolojik bir zorunluluk tesis etmek ve bilimsel bir doğrulama için epistemolojik anlamda yeterli bir zemin sağlamaktır. Biz İslâmî bilimin tevhîd kavramını somut bilimsel terimlerle araştırıp tartışmadığı sürece “bilim” teriminin kullanılmasının haklı olmayacağını savunuyoruz.

Şunu da önemle kaydetmek lazım ki modern bilimcilerin konumu bizzat bilimsel metodolojiye karşıdır. Bilim, yoklukları halinde bütün bilimsel yapının derhal yıkılacağı entropi ve sonsuzluk gibi tamamiyle soyut kavramlar üzerinde gelişip serpilir. Her ne kadar bazı matematikçilerin gerçekleştirdiği dolaylı ya da sadece teorik olanlar hariç olmak üzere, bu elle tutulamayan ve son derece soyut kavramların çoğu herhangi bir ampirik kanıtı konu edilemez ise de, hiç bir bilim adamı bunlara inanç beslememeye cesaret edemez. Gerçekte bilim, yalnızca gerek elle tutulabilen, gerekse tutulamayan olguların teorik olarak inşaları sayesinde ilerler. Belki de bir bilim adamının tabiatüstü, görülemeyen bir Yaratıcı kavramını niçin reddemeyeceğine en iyi delil, ünlü bilim adamı Wilhelm Roentgen'in gözlemlerinin ortaya koyduğu sonuçtur.

Bir gün Roentgen, bir vakum tüpünün içinden geçen elektrik akımı üstüne deney yapıyordu. Bu deneyin sonunda laboratuvarın bir köşesine yerleştirilmiş olan ahşap bir masanın çekmecesinde bulunan siyah bir zarfın içine konmuş bir dizi kullanılmamış fotoğraf filminin hepsinin ışığa maruz kaldıklarını keşfetti. Şimdi gelin onun bu olaya karşı gösterdiği tepkiyi analiz edelim. Bir bilimci olarak Roentgen bir şans yahut kendisinden kaynaklanan bir dikkatsizlik diye olayın peşini bırakmadı. Aksine merakla olayın üzerine giderek aynı şartlar altında bütün deneyi tekrarladi.

Büyük bir sürpriz olarak bu fotoğraf filmleri yine ışığa maruz kalmıştı. Onun bilimsel ruhu, bu oldukça “tabiat üstü” olayın tekerrürünü mistik bir şey sayıp, durumu izah edecek “elle tutulur” bir araç bulunmamasından dolayı da bilim tarafından deneye tabi tutulmaması gereken bir husus olarak görmedi. Aksi-ne deneyinden, her ne kadar dokunulmasa ve görülemese de masanın çekmecesine işleyebilen ve o suretle saklı fotoğraf filimlerine etki yapabilen bazı ışın türlerinin ortaya çıktığını farzettii. Bu görünmeyen ışınlar hakkında daha fazla bir şey bilinmediği için, Roentgen onlara bazı bilinmeyen ışınlar anlamına gelen “X-ışınları” adını verdi.

Burada şunu da önemle kaydetmek gerekir ki, Roentgen tarafından görünmeyen bir olgunun varlığını kabul etmede gösterilen ontolojik sezgi, keza X-ışınları faraziyesini kurmada gösterdiği aynı derecede keskin epistemolojik titiz-

lik bilimin modern ilke ve kurallarına göre saf bilimi oluşturur. Eğer Roentgen ontolojik dürtü ve epistemolojik firasetine rağmen basiretsiz bir şekilde davranıp bilimsel merakına aldırma yapmış, ampirik doğrulamanın ötesinde birşey sayarak olayın peşini bırakmasaydı, insanlık ve bilim son derece önemli bir keşiften mahrum kalacaktı.

Yukarıdaki örnekte Roentgen deneysel ya da uygulamalı bilimle meşguldü. Onun gözlenen olguya ilişkin bir faraziye kurmak ve bir kavram oluşturmak için mantıksal ve tümevarımsal titizlik göstermesi, gerçek anlamda bilimi oluşturdu.

Bir kavram oluşturmak için gerekli olan bilişsel (cognitive [ittılaî, irfanî]) istidat ve iktidar kadar faraziye kurmak için gösterilen bu epistemolojik firaset, nöropsikoloji alanında kısa süre önce yapmış olduğumuz çalışmada "bilişsel faaliyet" (cognitive kinematics) adıyla ele alınmıştır (Hüseyin, 1989).

Bilişsel faaliyet iki merkezi meseleyi içerir. Bir kez bunlar anlaşıldı mı, ondan sonra, genelde insanın bilişsel sürecini izah etmek ve özelde de tevhîdin hem teorik hem de ampirik teyidini sağlamak mümkün olur. Bu iki temel önerme (postula) şunlardır:

Bir: Beşerî bilişim (cognition), bir kavramı temel işlev birimi olarak kullanarak yürütülür.

İki: Beşerî bilişim, *noumenal* (varlığı isbata gerek duyulmadan kabule dayalı) düzeyde, bilinen "doğrusal sentaks"tan (linear syntax) farklı şekilde, tabîî bir dili kullanan ve beşer iletişiminde yararlanan bir "nokta sentaksı" (point syntax) olarak yürütülür.

Noumenal düzeyde biz bir duyum-anlam (sense-sound) sürekli dizisini, Öklid dışı dört boyutlu bir uzayda, görme, işitme, bedenî duyum şekilleri ve ses olarak tanımlarız. Ses-anlam sürekli dizisinde syntactics, semantics ve semiotics olmak üzere üç temel bilişsel güçten oluşan birleşik bir bilişsel alan tanımlarız. Dilbilimdeki syntax (sözdizimi)den farklı olarak syntactics, insan bilincini ifade eden temel bir bilişsel alan olarak tanımlanmıştır. İkinci temel bilişsel güç olan semantics bilişsel bir olay olarak mefhumun zahir anlamını, syntax alanının nihai geometrisi vasıtasıyla bizzat beyan eder.

Üçüncü temel bilişsel güç olan semiotics ise, teleolojik olarak ve mantiki şekilde, kavramları semantikle aynı şumulde temsil konusunda intibaka kaabiliyeti bulunan nörosonemik (neurosonemic) saha olarak tarif edilir.

Sentaktikel alan -bilinçlilik alanı- Edelman'ın abidevî çalışması tarafından bütünüyle doğrulanmıştır (1989). Sinirsel grup seçimi teorisiyle (TNGS) ve özellikle de zaman-mekân ile ilgili duyuru-tecrübelerinden (spatiotemporal sense-

experiences) gelen işaretlere cevaben, geçici olarak, yeniden girme dediği çeşitli sinir grubu seçimleri arasındaki mükemmel sinirsel haberleşme işlemi mekanizması yoluyla geliştirdiği küresel haritalama (global mapping) vasıtasıyla hem mantıksal hem de ampirik olarak insan bilincinin biyolojik temelini göstermiştir. Edelman'ın "girintili dışsal entegrasyon" (reentrant cortical integration)a bağlı olarak nihaî idrak kategorizasyonu hakkındaki ontolojik açıklamasının, teleolojik olarak bizi kavramsal tasniflere götüreceği tahmin olunabilir. Yukarıdaki kavramların ontolojisi bizim nokta sentaksı önermemizi ampirik olarak doğrular. Daha önce Tsan (1934) ve Whitfield (1979) (genelde) hayvan zihninin ve (özelde) insan zihninin zaman-mekân ile ilgili duyu-tecrübesinin bir sonucu olarak temelde kavramları bilimsel nesne olarak formüle etme yoluyla ilerlediğini gösteren ampirik kanıt sağladı. Bu olgu bizim ikinci hipotezimizi kanıtlar: insanın bilişsel vukufiyeti temel işlev birimleri olarak kavramlar vasıtasıyla ilerler.

Bizim nokta sentaksı önermemizde ortaya konduğu üzere bir kavram, etkin iletişim için gerekmesinden dolayı yalnızca değişmez bir semantik varlık olarak kalmaz, fakat anlamını iletmek için aynı zamanda dilbilimsel sentakstan bağımsız kimliğini de korur. Farklı doğal dillere ait kendi âtl referans çerçevelerinden bağımsız olarak kendini ortaya koyan kavramların bu iletişimsel denkliğinden hareketle evrensel bir sentaktik ilke ortaya koymuş bulunuyoruz (yukarıda tanımlandığı üzere bilinçlilik alanı anlamında sentaktik).

Bu prensip sentaktik alanı duyu-anlam geometrisinin covariant'ı olarak tanımlar. Ayrıca nokta sentaksı ve evrensel sentaktik ilkedен dolayı kolayca görülebileceği gibi, bilişsel bir olayın sentaktik değişmezliği, ontolojik olarak, bir referans çerçevesinden bağımsız olarak var olabileceği bilinen temel bir Riemann üç boyutlu vektörü (tensor) olarak tanımlanabilir ($g_{\mu\nu}$) (Riemann, 1953). Yukarıda yer alan beşerî bilişim modeli birleşik bilişsel alan denklemlerine göre kullanışlı bir şekilde, Einstein'den sonra (Jammer, 1954), şöyle tanımlanabilir:

$$S_{\mu\nu} + Sg_{\mu\nu} = H_{\mu\nu}$$

Bu birleşik bilişsel alan denkleminde Riemann tensörü ($g_{\mu\nu}$) sentaktiksel alanı temsil eder; şöyle ki sinirsölçümsel tensör ($S_{\mu\nu}$) tarafından belirlenen metrik yapı duyu-anlam sürekli dizisindeki her noktada kavram-bilgi ($H_{\mu\nu}$) tensörüne aittir.

Bilişsel faaliyet bilimi, tüm uzay-zamansal olguların korkunç çeşitlilik ve düzenliliğine ilişkin insan gözleminin bir sonucu olarak insan bilincinin daha yüksek düzeylerine erişen sentaktik faaliyetin, belirli bazı mâkul şartlar altında şaşılacak derecede yüksek yoğunluk düzeylerine ulaşabileceğini önerir.

Bilişsel faaliyetin böyle patlamaları, sırayla, bizim "bilişsel olay ufku" ya

da bilgi episteme dediğimiz, yeni bir akademik disiplinin doğuşunu müjdeleyen, belli nedensel yapılara yol açarak kavramların şiddetle içeriye doğru çökmesine (emploisoning) neden olabilir. Oldukça yoğun bilişsel olaylar olan nihâî bilgiler, öyle son derece yüksek sentaktik yoğunlukla sarılmıştır ki, herhangi bir bilgideki herhangi bir kavram, kendi aslı epistemik karakterini tâciz etmeden bir diğeri tarafından kolayca emilebilir. Bu olgu günümüz bilgisinin disiplinlerarası tabiatından bellidir. Bu bakımdan Parlak Delikler denebilecek bilgiler, Einstein'ın kozmolojisindeki Kara Delikler gibi işleyecek görünüyor. Bundan dolayı bilgiler, termodinamiğin ikinci kuralına rağmen, iyi tanımlanmış akademik sınırlara sahip, epistemolojik olarak sağlam ve istikrarlı disiplinler olarak zamandan bağımsız, sâbit bir durum gerçekleştirilmeye muktedirdir.

Epistemolojik olarak konuşursak, birleşik bilişsel alan teorisinden, bilişsel bir olay ufkunun sentaktik yoğunluğunun, teleolojik olarak, yegâne tektanrı (monotheistic) Yaratıcı'yı ifade eden ontolojik gelişimine (*tevhidî* bilgi ya da İslâmî bilime) dönüşebileceği sonucu çıkar. Böyle tanımlanan *tevhidî* bilgi, ister dogmatik ister antropomorfik olsun, Yaratıcı kavramını tanımlayacak bir vasıtasız duyu-deneyimi hakkındaki herhangi bir ara referans çerçevesinden bağımsız bir Riemann (ya da Rahmân) tensörü olarak Öklid-dışı uzayda ilerlemesinden dolayı yegânedir. Bu kavrama Öklid-dışı bir yaklaşım olmadığı zaman, insan zihni Öklidyen bir uzaya düşmeye hazırdır ki, bunun tipik örneği muhtelif çoktanrısalsı kadar panteistik Tanrı modelleri tarafından verilmiştir.

Her ne kadar duyu-anlam temel olarak uzay-zaman sürekli dizisine yerleştirilmiş ise de, *tevhidî* bilgi zamandan bağımsız bir sabit durumda kalır ve diğer herhangi bir disiplinlere ait kavramları emebilcek sınırsız bir kapasiteye sahip olmaya devam eder. Varolarn tüm bilgi dizisi üzerine kurulu gözlemlerin en son noktası olan *tevhidî* bilgi en yüksek bilişsel eylemi ifade eder. Bu Müminleri "İnsanlar için çıkarılmış iyilikle emreden, kötülükten nehyeden hayırlı bir ümmet" (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân sûresi [3]: 110) ya da "Eğer inanmış iseniz en üstünsünüz." (3: 139) diye tavsif eden yaratıklara benzemeyen ve varlığı bir sebebe dayanmayan Yaratıcı hakkındaki insan bilinci ve şuurunun ifadesidir.

Epistemolojik ve sağlam bir akademik disiplin olarak İslâmî bilimin önemi, *tevhidî* bilgiyi doğrulayacak bilimsel bir araç sağlama yeteneğinde yatar. Bu bilimin mevcut bilginin esasının yeniden inşası ve *tevhidî* bilginin herşeyi kuşatan bütünü içersinde ortaya çıkan bilginin seyrini belirleme üzerindeki izi kolaylıkla görülebilir. Bunların her ikisi de Yaratıcı'ya ait olarak, hem Doğu'da, hem de Batı'daki bilimcilerin çoğuna göre kabul edilebilir olan İslâmî bilimin yaklaşımıdır. "De ki: Doğu ve Batı Allah içindir. Dilediği kimseyi doğru bir yola iletir." (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara sûresi [2]:142).

İbrahim'in ifadesine göre (1990):

Çağdaş bir İslam bilim felsefesi geliştirmenin amacı sadece birtakım entellektüel merakları tatmin etmek, yahut İslam ilim geleneğini övüp yüceltmek veya onun üstünlüğünü kanıtlamak değildir. Onun nihaî amacı, Müslüman bilim adamlarının çağdaş İslâmî bilgi için global bir temel oluşturmasına yardım etmek, İslamın ahlâkî kaygılarını laboratuvara taşıyan faydacı bir felsefe geliştirmektir.

Bu ampirik bakış açısından hareketle, *tevhdî* bilginin fiilî uygulaması sayesinde bir alan deneyi tasarlanmış ve yürütülmüştü. Cleveland State Üniversitesi'nin Psikolojik Danışmanlık Bölümüyle müştereken gerçekleştirilen deneyde *tevhdî* bilgi, üniversite öğrencileri arasında sorumlu toplumsal ve bireysel ahlâkî davranışı sağlamak ve aşlamak için bilişsel bir referans çerçevesi ve ampirik bir araç olarak kullanılmıştı (Hüseyin ve Yates, 1992).

İslâmî Araştırma ve Geliştirme Konseyi şu sırada formel bir lisans ve lisansüstü akademik disiplin olarak İslâmî bilim alanındaki çalışmalar konusunda bir müfredat hazırlamak için faal olarak çalışmalar yürütmektedir.

KAYNAKLAR

- Edelman, G. *The Remembered Past: A Biological Theory of Consciousness*. New York: Basic Books, 1989.
- Einstein, A. *The Meaning of Relativity*. Princeton: Princeton University Press, 1955.
- Husain, S. "A Cognitive Model for Applications in Artificial Intelligence." *Proceedings of the International Conference on Artificial Intelligence*. 23-25 November 1989, Hyderabad, India.
- Husain, S. and R. A. Yates. *A Performance Study of Socio-ethical and Moral Value-System*. A collaborative project between the Human Order Department of the Islamic Research and Development Council and Psychological Counseling Department of Cleveland State University, October 1992.
- Ibrahim, A. "Toward a Contemporary Philosophy of Islamic Science." *American Journal of Islamic Social Sciences*, Vol. 7, No. 1 (March 1990).
- Jammer, M. *Concepts of Space: The History of Theories of Space in Physics*. Cambrid-

ge: Harvard University Press, 1954.

Rayl, A. J. S. and K. T. McKinley. "The Mind of God," *OMNI*, No. 13 (August 1991).

Riemann, B. *Collected Works of Bernard Riemann*. İkinci baskı, ed. New York: Dover, 1953.

Tsan, Y. C. "The Function of the Visual Areas of the Cortex of the Rat in the Learning and Retention of the Maze." *Comp. Psycho. Monograph*, No. 10 (1934).

Whitfeld, I. C. "The Object of the Sensory Cortex." *Brain Behavior and Evolution*, No. 16 (1979).

Çeviren: Bedri Gencer

Şûra ve Rasûlullah'ın Müşâveresi Dr. Âbidin Sönmez

Şûra ve meşveret kavramları,
İslâm'dan önce ve Asr-ı Saadette meşveret,
İslâm'da şûra'nın sistemleştirilmesi,
Rasûlullah'ın hayatından örnekler

13 x 19.5, 240 sh., 50.000 TL.

İNKILÂB YAYINLARI